

LUOKĖS SUKILĖLIŲ TRAGEDIJA

REGINA ŽUKIENĖ

Sovietų Sąjungai 1940 m. birželio 15 d. okupavus Lietuvą, didžioji mūsų tautos dalis negalėjo susitaikyti su nepriklausomybės ir savo valstybės praradimu, su sovietų pradėta vykdyti tautos naikimo politika. Pirmieji tai atvirai parodė Lietuvos mokytojai 1940 m. rugpjūčio 14-15 d. Kaune, Lietuvos mokytojų suvažiavime, kuriame užuot Internacionalo giedoję Lietuvos himną.

Kovai su okupantais pradėjo kurtis pagrindinės organizacijos, buvo platinami antisovietiniai lapeliai ir atsisaukimai, leidžiami pagrindiniai laikraščiai. Į šį pasipriešinimą įsijungė daug jaunimo.

Užsienyje pabėgėliai iš Lietuvos, užsienio lietuviai, diplomatai 1940 m. pabaigoje įsteigė Lietuvos aktyvistų frontą (LAF), kuris siekė kovoti dėl nepriklausomybės atgavimo.

Tam pirmiausia reikėjo suvartoti atskirose Lietuvos vietovėse veikusias paskiras pagrindinio grupes. 1940 m. spalio 9 d. Kaune įvyko slapta pasitarimas, kurio metu buvo nutarta jungti atskiras pagrindines organizacijas ir joms vadovauti. Buvo tikimasi, kad, nepaisant Ribbentropo-Molotovo paktą, greitai laiku prasidės Vokietijos-Sovietų Sąjungos karas ir sukilusi Lietuva sugebės išsikvoti nepriklausomybę.

Pasitarimo metu buvo pasirinkta (konspiraciniais sumetimais) mažų vienetų-penketų organizacinė sistema, kurie jungdamiesi apimtų visą kraštą. Organizacijos centras buvo padalintas tarp Vilniaus ir Kauno. Vilniuje buvo suformuluotas karinis-politinis štabas, Kaune — organizacinis. Buvo siekiama užmegzti ryšius su užsienyje esančiu LAF štabu. Okupuota Lietuva buvo atskirta nuo pasaulio geležine uždanga, jos sienos aptvertos spygliuotomis vielomis, stropiai saugomos sargybinių ir karinės technikos.

„Pirmąjį ryšį su LAF štabu užmegzė kapitonas Švarplaitis, iš kurio 1940 m. gruodžio 15 d. buvo gauta išsamesnės informacijos apie Lietuvos tautinio komiteto ir LAF veiklą... Antrasis ryšininkas, per kurį kontaktas buvo palaikomas ligi 1941 m. gegužės pradžios, buvo kapitonas Bronius Michelevičius, kuris pats asmeniškai du kartus buvo pralaužęs geležinę sieną. Pirmasis ryšininkas iš LAF vyr. štabo narių į LAF štabą užsienyje 1941 m. prasimušė dabartiniu metu JAV gyvenęs Mykolas Naujokaitis“ (A. Mar-

tinonis. Sukilimas 1941 m. birželio 22-28 d. Dokumentai ir prisiminimai. *Kardas*, 1995 m. Vilnius, p. 12-13).

Mėginant iš Vokietijos sugrįžti į Lietuvą, sieną saugojantys sargybiniai jį sužeidė ir be sąmonės nuvežė į Tauragės ligoninę. Trumpam atgavęs sąmonę, M. Naujokaitis sugebėjo perduoti jį slaugiusiai gailėstingajai seselei ryšininkei dalį iš LAF atsineštų žinių. NKVD M. Naujokaitį skubiai išvežė į Kauno kalėjimą. Prasidėjus karui, jam pasisekė iš kalėjimo išsilaivinti.

NKVD ir sovietinis saugumas dėjo didžiules pastangas pagrindinių organizacijų nariams išaiškinti, jų veiklai paralyžuoti. Buvo susektas ir suimtas Vilniaus LAF štabas. Vilniaus štabo uždavinių vykdymą ir sukilimo ruošimą perėmė kol kas neišaiškintas Kauno štabas.

Pagrindinės organizacijos veikė ir Telšių apskrities valsčiuose. Joms dažniausiai vadovavo buvę Lietuvos kariuomenės karininkai. Tokia organizacija buvo sukurta ir Luokės valsčiuje, nedideliame miestelyje prie Šatrijos kalno. Jos vadas buvo ūkininkas, atsargos leitenantas Juozas Venskuskas.

Luokės milicija, saugoma užverbuoti asmenys, stropiai sekė buvusius Šaulių sąjungos narius, mokytojus, stambesnius ūkininkus. Šie nemokėjo konspiracijos, buvo nepatyrę, susitikdavo turguose, miestelio smulkėse, kalbėdavosi, vakare vaikščiodami miestelio gatvėmis. Ir sovietiniam saugumui pasisekė išaiškinti daugumą Luokės sukilėlių organizacijos narių. 1941 m. balandžio 29 d. naktį buvo suimta 19 asmenų, jų namuose padarytos kratos. Organizacijos vadovui Juozui Venskui pasisekė pasislėpti.

Kaip matyti iš Lietuvos Ypatingajame archyve saugomos bylos, iš viso buvo suimta 27 asmenys, 19 iš jų Luokėje, kiti Telšiuose ir kitose apskrities vietovėse. Luokės valsčiuje buvo suimti ūkininkai: Kazys Grušas, g. 1893 m., iš Jucių kaimo, Kostas Sudaris, g. 1877 m., ir Pranas Sudaris, g. 1905 m., iš Žilakių, Vytautas Paškovičius, g. 1883 m., iš Paškevėnų, broliai Adolfas, g. 1917 m., ir Kazys, g. 1911 m., Grušai iš Jonaičių, Antanas Tuma, g. 1900 m., iš Gudiskės, Antanas Rimeikis, g. 1894 m., iš Pašatrijos, Kostas Rumbutis, g. 1899 m., iš Kaunatavos bažnytkaimio, Liudas Bielskis, g. 1911 m., iš Bar-

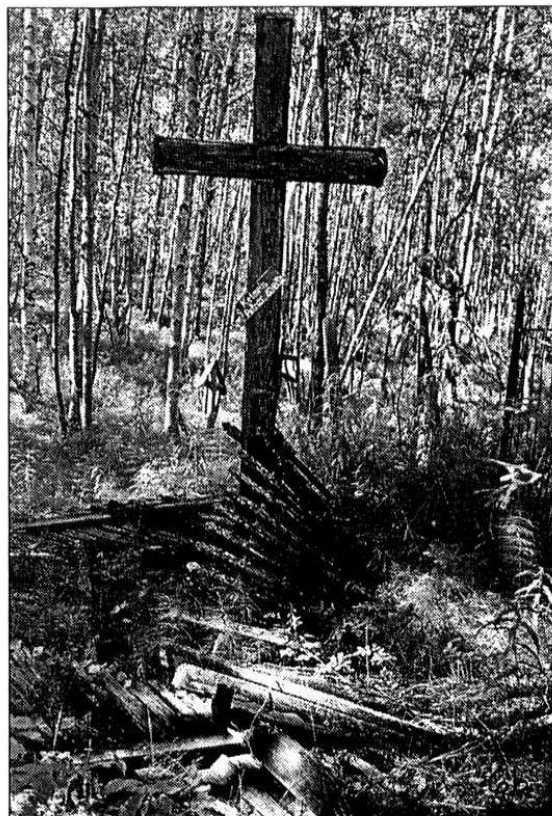
vydžių Pranas Stasiulis, g. 1903 m., iš to paties Barvydžių kaimo, Antanas Viktoravičius, g. 1919 m., iš Jucių, Bronius Vedegys, g. 1896 m., iš Degučių kaimo. Taip pat buvo suimtas buv. Luokės šaulių būrio vadas Justinas Petkevičius, g. 1912 m., jo dėdė, buv. pasienio policininku, Juozas Taraška, g. 1907 m., Luokės valsčiaus viršaitis Juozas Kirklys, g. 1883 m., Aleksandras Nemčauskis, g. 1893 m., Luokės valsčiaus sekretorius, mokytojas iš Kaunatavos Stasys Kaupas, g. 1900 m., stalius Juozas Viktoravičius, g. 1909 m., iš Baltikiškės kaimo.

Telšiuose buvo suimtas matoras Vladas Pulskis, g. 1886 m., Telšių amatų mokyklos mokytojas Stasys Bagdonas, g. 1914 m., Telšių vykdomojo komiteto darbuotojas Juozas Zabarauskas, g. 1894 m., Telšių banko tarnautojas Mečys Musteikis, g. 1915 m., Plungės banko skyr. darbuotojas Petras Čipkus, g. 1908 m., mokytoja Stasė Vanagaitė, g. 1916 m., iš Pavandenės ir kiti. Jie visi buvo kaltinami toje pačioje byloje.

Kratos metu tik pas Antaną Tumą buvo rastas revolveris.

Areštuotieji buvo nuvežti į Telšių kalėjimą, paskui perkelti į Kauną. Tardant iš pradžių visi suimtieji savo priklausymą pagrindinei organizacijai neigė, bet po mėnesio pradėjo prisipažinti. Tardytojams pasisekė jų valią palaužti. Budeliai žinojo, kokias priemones naudoti, kad aukos prisipažintų. Tardytojų surašytuose protokoluose skaitome: „Taip, aš melavau... Dabar prisimenu...“ Galime tik įsivaizduoti kokiais būdais šie prisiminimai buvo išgauti.

Suimtieji pasakė, kad organizacijai vadovavo Juozas Venskuskas, kad organizacija buvo padalinta trejetukais, kad geriau būtų laikytis konspiracijos. Sakė, kad organizacijos tikslas buvo pradėti sukilimą, kai tik kils Vokietijos — Sovietų Sąjungos karas. Vieni aiškino, kad ginklų neturėjo, kiti sakė, kad visa organizacija buvo gerai ginkluota. Viename tardymo protokole K. Rumbutis prisipažįsta, kad jam tekę buvoti pas buvusį Telšių komendantą Pulkaukšą, kuris davęs nurodymus, net du kartus 1941 m. pabuvoti Vokietijoje, nelegaliai pereinant sieną, klaidėjo lankytis pas generolą Plechavičių, kuris pažadėjęs visus aprūpinti ginklais. Vargu ar visa tai buvo teisybė, nes tuo metu siena jau buvo

Dažnas vaizdas lietuviškose kapinėse, ne tik Igarkoje, bet visame Sibire. Rimvydo Racėno nuotrauka.

labai gerai saugoma, tad į Klaipėdą nukeliauti ir grįžti tikrai buvo neįmanoma.

NKVD toliau sekė Luokės apylinkėse likusius suimtųjų pažįstamus ir gimines. Gegužės pabaigoje ir birželio pradžioje Luokėje buvo suimtas policininkas Juozas Truška, prekybininkas Stasys Jockys, Pakalniškių kaime gyvenę broliai Andrius ir Juozas Rudokai, Naujininkų kaime Česlovas Šalkauskis, Telšiuose — Petras Māskolenka, Rudokų svainis. Visi jie buvo įkalinti Telšių kalėjime, o prasidėjus karui, nukankinti Raimnuose.

Luokės sukilėlių bylai buvo priskirtas ir 1941 m. gegužės 22 d. Kaune suimtas Kauno universiteto studentas iš Luokės valsčiaus Pavirvyčio vienkio kilęs Jonas Vasiliauskas (Jonas Vāsų gyvenantis JAV), taip pat Kaune gyvenęs ir Žemės ūkio įstaigoje kurjeriu dirbęs Vladas Jezelskis, kurio brolis gyveno Telšių apskrityje. Jie buvo kaltinami žinoję apie pagrindinę Telšių sukilėlių organizaciją, o Jonas Vasiliauskas ir priklausęs universiteto studentų sukilėlių vadovybei. Tardant Jonas Vasiliauskas kaltinimus neigė ir niekuomet tardamos nepripažino.

1941 m. birželio 14 d. iš Luokės buvo išvežta Kazio Gelguto, keletą metų buvusio šaulių būrio vadu, šeima,

Luokės nuovados viršininkas Aleksandras Sudimtas su žmona Vanda, mokytojo Juliano Mikalausko šeima, suimto ir Justino Petkevičiaus žmona Genovaitė su sūneliu, mokytojo S. Kaupo iš Kaunatavos šeima. Trėmėjai birželio 15 d. atvažiavo išvežti suimtojo Stasio Juciaus žmoną ir dukterį, tačiau jų nerado. Jucienė suspėjo pasislėpti pas savo gimines.

Vyrų nuo šeimų buvo atskirti ir nuvežti į Krasnojarsko krašto Rešotų lagerį Sibire, jų šeimos išstremtos į Komijos šiaurę. Netrukus Rešotuose Aleksandras Sudimtas mirė, o Kezys Gelgutas buvo sušaudytas. Po daugelio metų iš lagerių pragaro į Lietuvą sugrįžo tik mokytojas Julius Mikalauskas.

Prasidėjus karui, iš Kauno kalėjimo su grupe kalinių buvo išvežtas Justinas Petkevičius. 1941 m. birželio 26 d. jis kartu su kitais suimtais, jų tarpe Nepriklausomybės akto signataru — Lietuvos ministru Kaziu Bizausku, buvo sušaudytas Baltarusijoje, Polocko rajono Bigosovo geležinkelio stotyje.

Viktoravičiai, A. Nemčauskis, K. Sudaris, J. Taraška buvo išvežti į Minsko kalėjimą, o iš jo išvaryti į Červenę. Bevarant kalinius per Minską, K. Sudaris metėsi iš voros, nusirito į kiemą

Nukelta į 5 psl.

LUOKĖS SUKILĖLIŲ TRAGEDIJA

Atkelta iš 3 psl.

(taip jis pasakojo mano tėvams) ir jam pasisekė pabėgti. Kaliniams einant keliu per mišką, atskrido vokiečių lėktuvai. Sargybinių tarpe kilo panika. Ją pasinaudojęs, Juozas Taraška puolė į mišką. Sargybiniai į jį šaudė, bet palikti varomų kalinių jie negalėjo. J. Taraška liko gyvas ir po kelių savačių pėsčias parėjo namo. Jauni vyrai Viktoravičiai, pradėjęs Červenėje kalinius šaudyti, nelaukę salvės krito žemėn, vėliau išlindo iš po lavonų krūvos ir pabėgo. Aleksandras Nemčauskis Červenėje buvo sušaudytas.

Likę Kauno kalėjime kaliniai, išlaužę kamerų duris, prasidėjus sukilimui patys išsilaisvino. Liko gyvi ir dauguma Luokės sukilėlių. Po poros savačių jie parsirado į namus.

Artėjant 1944 metais frontui, kai kurie iš buvusių suimtųjų pasitraukė į vakarus, vėliau emigravo į JAV ar Kanadą. Tačiau dauguma jų liko Lietuvoje.

Po karo visi pabėgę iš Kauno kalėjimo kaliniai buvo vėl paieškomi; net ir Justinas Petkevičius bei Aleksandras Nemčauskis, saugumiečiai nežinojo, ką jie sušaudė.

Pranas Stasiulis 1945 m. buvo suimtas ir nuteistas 10 metų kalėti lageryje. Jis 1952 m. Ozernej lageryje mirė, Kazys Grušas iš Jucių taip pat buvo 1945 m. nuteistas kalėti 10 metų, Juozas Kirklys 1945 m. buvo areštuotas, nuteistas 10 metų lagerio. Čeliabinsko srities lageryje 1953 m. mirė, jo šeima buvo ištremta į Sibirą. Adolfas Grušas tapo partizanų, buvo suimtas ir nuteistas kalėti 25 metus. K. Sudaris su šeima buvo 1948 m. ištremtas į Krasnojarsko kraštą, 1955 m. ten mirė. K. Rumbutis buvo pasitraukęs į Vokietiją, bet 1945 m. pakliuvo į sovietų filtracijos lagerį. Iš jo išėjęs, tapo partizanų ir

1946 m. žuvo. Kalėjimo išvengti pasisekė tik Antanui Tumai ir Vytautui Paškovičiui, kurie, artėjant frontui, paliko savo namus ir apsigyveno kitame Lietuvos pakraštyje. V. Paškovičiaus vaikai 1944 metais pasitraukė į vakarus, vėliau emigravo į Ameriką.

1950 m. spalio 20 d. Klaipėdos srities saugumo viršininkui buvo nusiųstos Luokės sukilėlių bylos ir pavesta kaltinamuosius surasti ir suimti. Jų paieškos tęsėsi iki 1958 metų. Buvo apklausta daug liudininkų, net J. Petkevičiaus motina. Buvo išsiaiškinta, kad J. Petkevičius ir A. Nemčauskis sušaudyti, kad J. Viktoravičių 1943 metais nušovė sovietiniai partizanai, kad K. Rumbutis žuvo miške, o K. Grušas iš Paškuvėnų 1946 m. nusižudė, kad Jonas Vasiliauskas, Liudas Bielskis ir Juozas Taraška, kuris buvo JAV pilietis, gyvena užsienyje, susirašinėja su savo giminėmis.

1958 metais sovietinis saugumas ryžosi bylą nutraukti ir ją atiduoti archyvui, nes režimas jau buvo sušvelnėjęs ir priimtas amnestijos įstatymas. Tačiau likę gyvi sukilėliai, gyvenantys Lietuvoje ar užsienyje, budrios saugumo akies buvo stebimi.

Daugumą suimtųjų Luokės pagrindinės organizacijos narių pažinojau. Jie draugavo su mano tėvais, buvodavo mūsų namuose. Telšiuose gyvenantis iš kalėjimo sugrįžęs Adolfas Grušas buvo vedęs mano klasės draugę Jadvygą Štraupaitę, lankiausi jų namuose.

Iš visų 1941 m. suimtų Luokės sukilėlių tik A. Grušas ir J. Vasiliauskas sulaukė Lietuvos nepriklausomybės, dėl kurios jie kovojo, negailėdami savo gyvybės. Jų auka neliko beprasmė — Lietuva šiandien gyva, pripažinta valstybė, Jungtinių Tautų sąjungos narė.